

ասանկ է. դուն որ քիչ մը կարգալ դիտես՝ թէ որ քիչ մ'աւելի ընտրութեամբ ընէիր ընթերցմունքդ՝ կը տեսնէիր որ սեպհականութե՛ն իրաւունքը վերցընելը՝ ընկերութեան կարգաւորմանը իբրեւ նոր հիմն համարեալ է: Մարդկային իրաւանց կարծեալ պաշտպանները մտածեցին մարդկութեան օրինաց մատենէն իրեն ամենէն աւելի սիրելի եղող իրաւունքը վերցընել:

— Բայց սոսկալի բան է, Պ. Տիւբրէ, բարձումն է այնմ՝ որ սրբագոյն է քան զամենայն. կործանել է զայն ամենայն՝ որոնցմով քաղաքականութեան զարգացումը ապահովցած է. բարբարոսութեան դառնալ է:

— Իրաւացի է, Ռնորիոս, ինչ որ կ'ըսես. սակայն սիրող հանգարտ բռնէ ընկերութիւնը յանձն չի կրնար առնուլ իրեն հանգստեանը և ծաղկելուն հակառակ մահաբեր սկզբունք մը. այլ որովհետեւ այս աղետալի վարդապետութիւնները զեղծեալ սնձանց քով արձագանգը գտան, աղէկ է բարեմիտ մարդիկը պահապան դնել այս բանս տարածողաց իմաստակութեանը դէմ: Այս նիւթոյն ուրեմն դարձեալ կը դառնանք. հիմա նայինք որ ճիշդ գաղափար մը ստանանք հարստութեան վրայ:

Կը շարունակուի:

ՃՈՆ ՊՐԱՅԹ

Տարւոյս մարտ ամսաթերթին մէջ Պ. Կլէտտըրնի վրայ խօսելէն վերջը, քանի մը խօսք ալ Ճոն Պրայթայ վրայ ըսենք այս թերթով: Ծնաւ Ճոն Պրայթ 1811, նոյ 16ին. և է որդի Պրայթ Բալիորայ Կրինպանդցոյ մօտ 'ի Ռօչտալ, ուր՝ Ճոն Պրայթ և Եղբարք ընկերութեամբ՝ բամբակի գործարան մ'ունին, և ինքն է ասպետ և միանգամայն անդամ մեծի ատենին: 1831էն սկըսեալ միացաւ եռանդադին մեծ ատեններ կարգաւորելու շարժման, բայց բուն 1838էն կը սկըսի տեսնուիլ և խառնուիլ իր հայ-

րենեաց քաղաքական ծփմանց մէջ: Գոպտընի անդու գործունէութեամբ՝ մեծ ընկերութիւն մը կազմուեցաւ, որուն վախճանն էր յետս դարձնել այն օրէնքն՝ որ կ'արգելուր օտար աշխարհաց ցորենի ազատ մուտքը յԱնգղիա: Այս ընկերութիւնս անթիւ օրագիրներ և տետրներ կը հրատարակէր, և երիտասարդն Պրայթ բոլոր ճգամբ կ'օգնէր այս վրդովման, որով դրուեցաւ հիմն ազատ փոխանակութեան: Մեծն Ռիչարտ Գոպտըն ազատ փոխանակութեան զլուխ անցած, այն ժամանակէն 'ի վեր կը պարապէր և կ'ապացուցանէր թէ այն օրէնքն՝ ոչ միայն մեծ խափանարար է վաճառականութեան, այլ և անվերջանալի պատերազմաց գլխաւոր պատճառ: Ասանկ ալ կը պատերազմէր մաքսատանց դէմ իսկ, և անոնց բարձումը կ'ուզէր. որպէս զի ազգաց մէջ էական միութեան կապ մը ըլլալով, ամենայն ազգ ընկերութիւն մը ձևացընեն. որով ժողովրդոց փոփոխակի մէկմէկու կարօտութիւնը՝ յարակայ խաղաղութեան ալ պատճառ ըլլայ: Երբեք յԱնգղիա այս աստիճան պարզ և ընդարձակ գաղափար մը չէր համարձակուած առաջարկել. սկզբան շատ հակառակութիւն կրեց ազատ փոխանակութիւնն 'ի նախանձայուղից, որոնք կը համարէին զայն փաստակարագոյն 'ի ցնորս, և միանգամայն կործանիչ աշխարհին: Սակայն որչափ մէկ կողմանէ յուզեալ հակառակութիւն մը խոչ էր իրենց, միւս կողմանէ զիրենք սրտապնդողք ալ պակաս չէին: Եւ այս ծաւալման կեդրոնն էր Մէնչըսդըր: Չեռագործական քաղաքները շուտով շահուեցան, և այն շարժմունքն որ սկզբան վարդապետական կ'երևար, քաղաքականի դարձաւ: Ուզեց Ճոն Պրայթ երեսփոխան անուանիլ, որպէս զի երթայ և պաշտպանէ մեծ ատենին մէջ ազատ փոխանակութիւնը, և 1843ին Տիւրհէյմ քաղաքին ներկայացուցիչ անուանեցաւ հասարակաց ատենին, մինչև 'ի 1847, յորում Մէնչըսդըր զինքն իրեն երեսփոխան ընտրեց: Ժողովոյն մէջ իր առաջին ճա-

ռովը Պ. Էռարդայ խօսից ջատադով
կեցաւ, որով կը ջանար ընդունիլ տալ
ազատ փոխանակութեան սկզբունքը:
1847էն, յորում երեսփոխան ընտրուե-
ցաւ Մէնչըսդըրի, մինչև 'ի 1852՝ յո-
րում Լորա Տէրպի առաջին անգամ իշ-
խանութեան ելաւ, Պ. Պրայթ անխոն.

Պ. Պրայթ որ այս ահեղ տառապանքն
անկէ առաջ կու գար՝ որ խլանտացիք
չէին կրնար կալուածատէր ըլլալ. վասն
որոյ առաջարկեց ազատ վաճառումն
երկրի, ինչպէս ամենայն իրաց: Դժբաղ-
դաբար 'ի գործ չիղրուեցաւ այն ատեն
մեծ ճարտասանին առաջարկը և մինչև

ՋՈՆ ՊՐԱԵԹ

ջելի գործունէութեան մէջ էր, թէ ժո-
ղովոյն և թէ հասարակաց համախըմ-
բութեանց մէջ: Սովը կ'անապատացը-
նէր զիռլանտա. և գաղթականութիւնը
կարծես թէ « անօթութեան հիւան-
դութեան » գործը լմնեցընել կ'ուզէր,
անմարդ ընելով զաշխարհը: Տեսաւ

ցայս օր կը կրէ թշուառ կզղին: Այլ և
այնպէս քանի մը դոյզն փոփոխութիւնք
եղան, և մասնաւորապէս կալուածա-
տեարց նկատմամբ:

1849ին Գոպտընի հետ միաբան հա-
սարակութեան մէջ յուզմունք մը յա-
րոյց, 'ի նպաստ պետութեան երկամտից

վերանորոգման : Եւ իրենց գլխաւոր նպատակն էր՝ ծովային և ցամաքային զինուորութեանց նուազումը : Բայց երբ նախանձայոյդք պաշտաման հասան՝ ազատ փոխանակասէրք վախցան իրենց խնդրոյն յաջողութեանը : Վասն որոյ դարձեալ գումարեցին առջի ընկերութիւնն՝ ընդդէմ ցորենական օրինաց . և Մէնչըսդրի երեսփոխանն բովանդակ ճգամքն թիկունք կեցաւ այս նոր համախմբութեան . բայց նոր կառավարութիւնն ընդունելով ազատ փոխանակութեան օրէնքը , աւելորդ եղաւ ընկերութիւնն և ցրուեցաւ : Այս ժամանակներէս քիչ վերջը ընդհանուր ընտրութեան ատեն , Պ . Պրայթ դարձեալ ընտրուեցաւ Մէնչըսդրի երեսփոխան , յետ ջերմաջերմ վիճմանց : Լորտ Ապըրտին պաշտօնեայ էր և արեւելեան խնդիրը կը յուզէր զհոգիները . և մեծ պատերազմի սպառնալիքը անտարակուսելի էր : Մէնչըսդրի երեսփոխանն հաւատարիմ իր խաղաղասէր սկզբան , ընդդէմ կեցաւ պատերազմի միջամտութեան : Եւ ի ժամանակին՝ յորում համայն զօրութեամբ կը հակառակէր Պ . Պրայթ պատերազմին միջամտութեան սկզբան՝ ծանր հիւանդութեամբ պառկեցաւ , և Սեվաստոպոլի առմանէն քիչ վերջը քաշուեցաւ ի քաղաքական վիճմանց մէկ տարիէն աւելի : Մինչդեռ իր առողջութեան խնամք կամաց կամաց վրայ կը դնէր , 1857 օգոստոսի մէջ Պիրմինկէմի երեսփոխանութիւնը դատարկ ըլլալով , ընտրողք իրենց քուեայքը Պ . Պրայթայ տունին : Դարձեալ ժողով մօտեցելով , գործունէութեամբ ընտրութեան կերպին վերանորոգման ետեւեղաւ . և ընտրութեան այնպիսի կերպ մը առաջարկեց՝ որ մինչև նախանձաշուքից ալ ընդունելի երևցաւ , զոր երկրորդ տարին Պ . Տիզրայելի հարկադրեցաւ առաջարկելու : Այլ Պ . Պրայթ ահաբեկ իր աշխարհին վրայ դալիք չարեացմէ , կալուածական ճոխութեանց չափազանց կեղծոնացմանէն , ցրցուց որ Անգղիոյ վարիչ ընտանեաց գումարը հազիւ երեսունի կը հասնէր : Եւ այս

չարեաց ուրիշ դարման չէր գտնար՝ բաց ի կալուածոց վաճառման ազատութենէ , այսինքն վերցրնել այն արտօնութիւններն՝ զոր ունին կալուածատեարք . որով ապահովել միանգամայն Սաքսոնաց և Պրըզնաց՝ իրենց կալուածոց գնելու ազատութիւնն , որք երբեմն թէպէտ զինուք պարտեալք՝ բայց արդ ազատք էին : Եւ պատերազմաց և աշխարհակալութեանց սնոտի տենչանաց խընդրոյն ժամանակ , չսպասեց ինչպէս ուրիշ շատ ազատասէրք գաղտ ընկերութեան ահաւոր ազդարարութեանց իռլանտիոյ վրայ մտածելու համար : Տարիներ կան որ այս երկու գլխաւոր միջոցներն առաջարկած է , նախ իռլանտիոյ մէջ հիմնեալ եկեղեցւոյն բարձումը , և երկրորդ հաստատութիւն օրինաց՝ որով իռլանտացիք կարենան երկիր գնել : Այս կրկին առաջարկութեանց առաջինն արդէն հաստատուած է երեսփոխանաց ժողովէն , երկրորդն ալ շատ չանցնիր օրինաց մէջ անցնելու :

Իր նշխարներն բարեկամէն Լիվրբուլ կանչուելով , զազատական վարչութիւնը պաշտպանելու համար , քաղաքացիք մեծահաց կոչուեց մը տունին իրեն , ազատութեան համար մատուցած մեծամեծ ծառայութեանց փոխարէն : Իրմէ առաջ խօսող ճարտասանքն հարկեցան իր ընտիր կեանքը պատմել : Ստիպեալ պատասխանել ի սովորութենէ , Պ . Պրայթ խօսեցաւ իր վրայ ամենայն պարզութեամբ , բայց միանգամայն մեծանունութեամբ : Այս գեղեցիկ ճառիս մէջ պարզեց կարգաւ իր սկզբունքներն՝ ամենայն բնականութեամբ . և իրեն շուայելալ գովեստիւք անձնագով չըլլալու համար իր գործածները ևեթ պատմեց : Արդարեւ իսկ պարտական է իրեն ոչ Անգղիա ևեթ այլ և բոլոր աշխարհ : Եւ այն որ իրաւամբք « բարբարոսութիւն պատերազմի » կը կոչուի՝ անոր դէմ պատերազմեցաւ Պ . Պրայթ իր ամեն զօրութեամբն , և բոլոր ճգամք ճգնելով կրկնապատկել տուաւ ընտրողաց թիւը , որով հարկադրեց իր հայ-

րենիքը խաղաղական վարչութիւն մը բռնել։ Արդէն իսկ 1832ի օրինաց վերանորոգմամբ, որով իշխանութիւնը միջին դասու ձեռքը տրուեցաւ, ազնուականականաց պատերազմական ազդեցութիւնը չափաւորեցաւ, և անմիջամբ տութե վարչութիւնն բռնեցին։ 1867ի օրինաց վերանորոգմամբ, որ ինչպէս ցուցինք թէ Պ. Պրայթայ և իր բարեկամաց ջանիւքն եղաւ, որով ընտրութեան ազատութիւն տրուեցաւ կարող և գործօն արանց՝ կը յուսացուի թէ խաղաղական վարչութեան մէջ աւելի հաստատուի Անգղիա։ Վերջապէս Պ. Պրայթ մեծամեծ նիւթեր առաջարկած է, և իր ընդարձակ հանճարովը պաշտպանած զանոնք։ Ճարտասանի մը ամենայն ձրիւք զարդարուն է, հասակը պատկառելի, նայուածքը յանկուցիչ և անկեղծ, ձայնը հնչող, կերպարանքը հզօր, ձեւերը յափշտակիչ, լեզուն գեղեցիկ և պատշաճած անգղիական ամբօխաց, ճիշդ իր բառից գործածութեան մէջ։ Ըսուածքը թէպէտ դաշող բայց առանց խայթելու։ Ժողովրդական՝ առանց ռամկութեան, հեգնական՝ առանց կծելու։

Առողջութիւնը թէպէտ երբեմն վտանգուած էր չափազանց աշխատելէն՝ բայց հիմա բոլորովին անվտանգ կ'երևի. և կը յուսացուի որ դեռ երկայն ծառայէ Ժողովրդեան՝ զոր կը սիրէ, և ըզձալի խաղաղութեան՝ որուն պաշտպանութեան նուիրած է ինքզինքը։

ՀԱՅԻ ՊԱՏԱՌԻ ՄԸ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՄԱՍՆ ԱՌԱՋԻՆ

ՄԱՐԴ

ՆԱԲԱԿ ՎԵՏՏԱՍՏԵՐՈՐԴ

Գործարանք

(Տես էրես 179)

Իմ սովորութեանս հակառակ ընելով, վերջին անգամ մեր խօսակցու-

թեանց նոր բառ մը գործածեցի, սիրելի օրիորդիկ, առանց քեզի անոր մեկնութիւնը տալու։

Մեր գործարանները զուրցեցի, և սակայն դեռ գործարան ըսածդ ինչ է չտեսանք։

Հաւանականաբար միտքս հասկըցած պիտոր ըլլաս. վասն զի ատիկայ բառ մըն է որ սովորաբար խօսակցութեաց մէջ կը գործածեն, և զրեթէ ամեն մարդ կը հասկընայ։ Սակայն կ'ուզեմ քեզի անոր աւելի ստոյգ գաղափար մը տալ, վասն զի իրը կ'արժէ։ Եթէ 'ի սկզբան այդ յստակ գաղափարը տալու փոյթ չըրի, անոր համար էր որ վրան քիչ մը երկայն խօսելու էր, որ խնդիրս շատ պիտոր երկնցընէր։

Գործարան կը նշանակէ գործողութիւն մը կամ աշխատանք մը ընելու որոշուած գործիք։ Մեր գործարանները ուրեմն տեսակ մը գործիքներ են՝ որ կենաց բոլոր գործողութիւնները ընելու համար տրուած են մեզի. և որովհետեւ մեր մարմնոյն վրայ չկայ մէկ մաս մը որ մեզի մէկ ծառայութիւն մը չընէ, ուրեմն մեր մարմինը վերէն 'ի վար գործարանաց կոյտ մըն է։ Այսպէս ձեռքը գործարան է, վասն զի մեզի իբր գործիք կը ծառայէ առարկաները ըմբռնելու. աչքը տեսութեան գործի է, ուրեմն է գործարան. սիրտը՝ արեան շրջան տուող մեքենայն է, ապա է գործարան. լերզը՝ զմաղձը կը շինէ, է գործարան. ոսկորները՝ մարմնոյն ծանրութիւնը վերցընող ատաղձքն են, ուրեմն են գործարանք. դնդերը՝ զոսկորները շարժող ուժն են, ուրեմն գործարանք են. մարմը անոնց պաշտպան զրահն է, գործարան է. 'ի մեզ ամենայն ինչ գործարան է։ Եթէ մեր մարմնոյն վրայ անկիւն մը գտնուէր որ գործարան չըլլար, մեզի բանի մը չահ չէր բերեր. և չէր ալ կրնար անանկ բան մը տրուիլ մեզի, վասն զի Աստուած անօգուտ բան մը չընէր։

Ասոնց վրայ կը կայանայ այն մեծ հրաշքը՝ որ կեանք կ'ըսուի։ Չեմ գիտեր թէ կարենանա պիտոր միտքս հասկընալ, բայց ականջներդ բաց ինչպէս թէ